

To Kill a Mockingbird voor juristen

Prof. Dr. Eric Dirix

1. Naar aanleiding van het overlijden van Harper Lee eerder dit jaar heb ik haar beroemde boek *To Kill a Mockingbird* opnieuw ter hand genomen¹. Eens te meer was ik helemaal in de ban van dit prachtige werk waarvan ik de lectuur iedereen kan aanbevelen.

Juridische thema's komen vaker voor in letterkundige werken. Ieder kan zich uit de eigen lectuur talrijke romans voor de geest halen waar juridische onderwerpen aan bod komen, waar vragen rijzen over schuld en onschuld, of waar mensen geconfronteerd worden met het rechtsbedrijf en daar dan meestal aan ten onder gaan. Literatuur scherpt onze verbeelding aan, laat ons zien hoe rechtzoekenden worstelen met recht en onrecht, hoe de rechtsberoepsbeoefenaren hier zelf mee omgaan en met welke ethische conflicten zij hebben af te rekenen. Dit is bij uitstek het geval met *To Kill a Mockingbird*. In de Verenigde Staten geldt deze roman als de *legal novel* bij uitstek en is er het voorwerp van een uitvoerige literatuur.² Vooraanstaande juristen verklaren zelfs aan hun rechtenstudies begonnen te zijn na de lectuur van dit boek. Centraal staat de figuur van advocaat Atticus Finch die het statuut heeft gekregen van een 'Heroic Lawyer' vergelijkbaar met iemand zoals Abraham Lincoln. Hij werd uitgeroepen tot de patroonheilige van de juristenstand: "*To all the lawyers [...] Atticus Finch is the patron saint. He is a mythic character. He is everything we lawyers wish we were and hope we will become*".³ In de populaire cultuur werd dit beeld nog versterkt met de verfilming in 1962 en de vertolking door Gregory Peck.⁴

¹ *To Kill a Mockingbird*, 1960. Hierna wordt verwezen naar de uitgave van William Henneman/Pan Books, Londen, 25de druk, 1983. Het boek werd in het Nederlands vertaald: *Spaar de Spotvogel*, Amsterdam/Antwerpen, De Bezige Bij, 9de druk, 2015. De verwijzingen naar de Nederlandse vertaling betreffen deze uitgave. Aan de eerste druk (2010) gaat een inleiding vooraf van Kristien Hemmerechts (pp. 5-7).

² Zie o.m.: C.L. FOUNTAINE, "In the shadow of Atticus Finch: constructing a heroic Lawyer", *Widener Law Journal*, 2003, 123-165; C. JOHNSON, "Without Tradition and within Reason: Judge Horton and Atticus Finch in Court" *Alabama Law Review* 1994, 483-510; S. LUBET, "Reconstructing Atticus Finch" *Michigan Law Review* 1999, 1339-1362; M.E. MARKEY, "Natural Law, Positive Law, and conflicting social norms in Harper Lee's *To Kill a Mockingbird*", *North Carolina Central Law Review* 2010, 162-225; G.J. SULLIVAN, "Children into men: lawyers and the law in three novels", *Catholic Lawyer*, 1996, 29-43. In ons taalgebied: J. LEIJTEN, "Spotvogels mag je niet doden" *Ars Aequi* 2008, 910-911; A.-J. KWAK, "Harper Lee: *To Kill a Mockingbird*. Legitimiteit door procedure", *Fundamentele verhalen* (eds. C. Bouteligier en A. Elian) Den Haag, 2014, 239-264.

³ M. ASIMOW, "When lawyers were heroes", *University of San Francisco Law Review*, 1995-96, 1131.

⁴ Daarbij valt het contrast op met de huidige populaire cultuur. Rechtbankdrama's en advocatenseries zijn meer dan ooit geliefd bij het brede publiek. Hierin wordt echter vaak een minder fraai beeld gegeven van de advocatuur en de rechtspraktijk waarbij het streven naar geld

2. Het verhaal is genoegzaam bekend. Het wordt ons verteld door de kindergen van de achtjarige dochter van de advocaat, Jean Louise (roepnaam Scout) die optrekt met haar iets oudere broertje Jem en hun vriendje Dill.⁵ Het verhaal speelt in het Diepe Zuiden van de Verenigde Staten, in Alabama, in het fictieve stadje Maycomb tijdens de crisisjaren vóór de Tweede Wereldoorlog. Een zwarte man (Tom Robinson) wordt beticht van de verkrachting van een jonge blanke vrouw (Mayella Ewell). In feite maakte de vrouw zelf avances die door de zwarte man werden afgewezen. Aangenomen mag worden dat zij het slachtoffer is van mishandeling door haar vader die haar gedwongen heeft klacht neer te leggen. Geen enkele advocaat is bereid de zaak te nemen, met uitzondering van Atticus Finch (die overigens een afkeer heeft van het strafrecht). Als gevolg hiervan kan hij rekenen op de afkeuring en verontwaardiging van het merendeel van de blanke inwoners van Maycomb en wordt zijn gezin zelfs bedreigd. Hij kan echter niet anders. Zoals hij uitlegt aan de kinderen zou hij niemand meer in de ogen durven kijken, mocht hij de opdracht niet aanvaarden.⁶ Atticus vindt gewoon dat eenieder het verdient om door het recht te worden beschermd en dat huidskleur hierbij geen rol mag spelen. Nadat Atticus een lynchpoging van de verdachte kan verhinderen, gaat het proces van start. In de rechtszaal zitten de blanke boeren beneden in de zaal, terwijl de zwarten boven op de galerij moeten rechtstaan. Daar wonen ook de kinderen Jem, Dill en Scout het proces stiekem bij onder de hoede van de zwarte dominee Sykes. Atticus gelooft dat in een eerlijk proces het recht enkel maar kan zegevieren. De zaken lopen echter anders. Tijdens het proces toont Atticus Finch inderdaad op overtuigende wijze aan dat Tom onschuldig is: Mayella heeft de aanranding verzonnen onder druk van haar vader die verantwoordelijk is voor de kwetsuren. Niettemin wordt Tom Robinson door de blanke jury - waarvan sommige leden overigens medeplichtig waren aan de lynchpoging - veroordeeld. Tegen de veroordeling wordt hoger beroep ingesteld, maar Tom Robinson probeert te vluchten en wordt neergeschoten.

3. Het is hier niet de plaats om het hele boek uit de doeken te doen. Het mengt de tragiek met komische, aandoenlijke en sentimentele elementen van eenzelfde realiteit en heeft vele facetten: *bildungsroman*, vader-dochter verhouding, gender, vriendschap, opvoeding, sociale codes, politiek⁷,

en prestige de bovenhand halen boven ethische aspiraties. Men kan zich dan ook zorgen maken over de invloed van deze beeldvorming op de samenleving en, in het bijzonder, op de motivering van de studiekeuze van aankomende studenten (C. MENKEL-MEADOW, "The Sense and Sensibilities of Lawyers: Lawyering in Literature, Narratives, Film and Television, and Ethical Choices Regarding Career and Craft", *McGeorge Law Review* 1999, 1-24: "as teachers, we counter those images with models we hope to project through our various methods of teaching").

⁵ Het boek bevat vele autobiografische elementen. Harper Lee groeide op in Monroeville (Alabama) alwaar haar vader advocaat was. Het personage van Dill is gebaseerd op Truman Capote, een jeugd vriend.

⁶ *Spaar de Spotvogel*, p. 105. Aan zijn broer legt hij zijn aarzeling uit ("Laat deze drinkbeker aan mij voorbijgaan"), maar dat hij anders zijn kinderen niet onder de ogen zou kunnen komen (p.121).

⁷ De burgeroorlog (1861-1865) is nog lang niet vergeten. Maycomb telt zelfs nog een veteraan uit de oorlog, neef Ike Finch. Ook de herinneringen aan helden van de geconfedereerden doemen soms op: *Old Blue Light* ('Stonewall' Jackson), *The Gray Ghost* (John S. Mosby) en zelfs hun aanvoerder. De vader van Mayella heet voluit: Robert E. Lee Ewell. Scout stelt tijdens het

maatschappelijke en raciale breuklijnen... Het boek is vooral het verhaal van structureel onrecht als gevolg van segregatie en ongelijkheid. De recente opflakking van de rassentegenstellingen in de Verenigde Staten naar aanleiding van politiegeweld tegen zwarten herinnert ons aan de erfenis van de slavernij: segregatie, discriminatie en geweld. Anders dan in de beleving van de kinderen is Maycomb geen gelukkig oord, maar een hopeloos verbrokkelde samenleving. Fundamenteel is de kloof tussen de blanke en de zwarte bevolking. De slavernij is haast honderd jaar afgeschaft, maar de afstammelingen van de vrijgemaakte slaven leven nog steeds in armoede en zijn het voorwerp van discriminatie, vooroordelen en minachting. De blanke gemeenschap is echter eveneens streng opgedeeld in rangen en standen. Onderaan staan de arme blanke boeren waarbij de Ewells zich dan op de laagste sport bevinden. De Ewells wonen in een oude negerhut aan de rand van het dorp nabij een stort waar zij proberen te overleven. Zij worden met de nek aangekeken door de andere blanken: *“they were people, but they lived like animals”* (p. 36). Scout die een ongunstig vooroordeel heeft tegen mensen zoals de Ewells (*white trash*), wordt door haar vader voorgehouden dat zij met iedereen moet leren omgaan en dat daarbij de volgende gedachte helpt: *“You never really understand a person until you consider things from his point of view, until you climb into his skin and walk around it”* (p.35). De ondervragingen tijdens het proces doen Scout inzien dat *“Mayella Ewell must have been the loneliest person in the world [...]: white people wouldn’t have anything to do with her because she lived among pigs; Negroes wouldn’t have anything to do with her because she was white”* (p.196). Omwille van haar isolement is Mayella aangetrokken tot Tom Robinson, de enige persoon die haar voorkomend behandelt. Voor vader Ewell is een dergelijke verhouding echter ondragelijk. Hij ontleent immers het laatste greintje zelfrespect aan de gedachte dat hij toch nog boven gesteld is aan de zwarten. Dit gevoel zit bij vele arme blanken diepgeworteld. Aan de Amerikaanse president L.B. Johnson worden de volgende veelzeggende woorden toegeschreven: *“If you can convince the lowest white man he’s better than the best coloured man, he won’t notice your picking his pockets”*. Deze problematische verhouding tussen de arme blanken en de afstammelingen van de vroegere slaven is de tragiek van de Amerikaanse geschiedenis. De invoering van de slavernij heeft immers het grootste gedeelte van de blanke bevolking van het Zuiden in de armoede gedreven.⁸ De plantagehouders die slechts een kleine minderheid van de bevolking uitmaakten, zagen zich als de voortzetting van de Engelse landadel. Het Zuiden werd een land van een handjevol grote landeigenaren, een heleboel keuterboertjes en slaven of zoals Jean Louise het treffend samenvat: *“a society of dukes and beggars”*⁹. Harriet Beecher Stow, de auteur van *Uncle Tom’s Cabin*¹⁰, geeft ook in haar andere werken een treffende beschrijving van de nefaste aspecten van deze samenleving¹¹: de strenge

proces vast dat zijn uiterlijk ongunstig afsteekt tegen dat van zijn beroemde naamgenoot generaal Robert E. Lee (p. 175). Ewell was overigens ook een generaal van de geconfedereerden.

⁸ Zie: I. ISENBERG, *White Trash: The 400-Year Untold History of Class in America*, New York, 2016. *Go Set a Watchman*, p. 194.

¹⁰ Zie hierover en de kracht van literatuur tegen onrecht: H.S. TAEKEMA, “Een roman als aanklacht: over *Uncle Tom’s Cabin* en *Max Havelaar*”, *Ars Aequi* 2003, 763-768.

¹¹ O.m.: H. BEECHER STOWE, *Dred. Tale of the great dismal swamp*, Boston, 1856,

indeling in rangen en standen¹², het moreel verval dat met de slavernij gepaard gaat¹³ en de minachting van de slaven voor de arme blanken.¹⁴ Voor de kleine boeren bood de situatie weinig perspectief. De plantages hadden de meest vruchtbare gronden ingepalmd en waren bovendien autonome economische entiteiten die geen nood hadden aan externe ambachtslieden¹⁵. In die zin zijn ook de arme blanken het slachtoffer van deze geschiedenis.¹⁶ Het is een van de paradoxen van de figuur van Thomas Jefferson dat hij, als tegenstander van de slavernij en verdediger van het ideaal van een samenleving van kleine en zelfstandige boeren¹⁷, tevens de drijfveer was voor de massale gebiedsuitbreiding door de *Louisiana Purchase* (1803)¹⁸ en zodoende de deur wijd openstelde voor het plantagesysteem met slavernij en uitputting van de bodem door monoculturen tot gevolg.¹⁹ In feite zijn de arme blanken en de zwarten beiden onrecht aangedaan zodat zij eigenlijk bondgenoten zouden moeten zijn, al is dit perspectief verder dan ooit verwijderd.²⁰ Een echo hiervan vinden we ook in de roman terug wanneer Scout en haar broertje enige tijd later terugblikken op de dramatische gebeurtenissen en discussiëren over wat nu de oorzaak van dit alles was: zijn het de Ewells of is het de geschiedenis (Andrew Jackson die de Creek indianen verdreef en de kolonisten die de Alabama op peddelden). De

¹² “*The aristocratic nature of the society at the South so completely segregates people of a certain position in life from any acquaintance with the movements of human nature in circles below them, that the most fearful things may be transaction in their vicinity unknown or unnoticed*” (I, p. 13).

¹³ “*there appeared evidently on the place signs of that gradual decay which has conducted many old Virginian family to poverty and ruin. Slave labor, of all others the most worthless and profitless, had exhausted the first vigor of soil, and the proprietors gradually degenerated from those habits of energy which called forth by the necessities of the first settlers, and everything proceed whit that free-and-easy abandon, in which both master and slave appeared to have one common object, - that proving who should waste with most freedom*”. Voor kleine boeren was het vaak een aspiratie om ook over een slaaf te kunnen beschikken. Maar ook dit was vaak een voorbode voor nakend verval zoals bij een van personages: “*He was the son of a small farmer of North Carolina. His father having been so unfortunate as to obtain a few negroes, the whole family became ever after inspired with an intense disgust for all kinds of labor*” (I, p. 106).

¹⁴ “*the lofty contempt with which the plantation negro regards the poor white folks*” (I, p. 229).

¹⁵ “*All the land that’s good for anything is taken up for the large estates. And, than these poor folks are scattered up and down in between [...] Planters don’t want them on their places – they’d rather have their own servants [...] And there’s nothing for them to do, unless it is keeping dogs to hunt negroes; or these little low stores where they sell whiskey, and take what’s stolen from the plantations. [...] I’ve heard of their coming so low – as actually to sell their children to traders, to get a bit of bread*” (I, p. 129-130). Zie ook H. BEECHER STOWE, *A Key to Uncle Tom’s Cabin*, Boston, 1854, p. 365: “*the institution of slavery has produced not only heathenish, degraded, miserable slaves, but it produces a class of white people who are, by universal admission, more heathenish, degraded, and miserable*”.

¹⁶ En uiteraard niet te vergeten: de verdreven indianen die plaats moesten maken voor de plantages (Creek, Seminole).

¹⁷ “*Those who labour in the earth are the chosen people of God, if ever he had a chosen people, whose breasts he has made his peculiar deposit for substantial and genuine virtue. It is the focus in which he keeps alive that sacred fire, which otherwise might escape from the face of the earth. Corruption of morals in the mass of cultivators is a phaenomenon of which no age nor nation has furnished an example*” (*Notes on the State of Virginia*, ch. XIX).

¹⁸ Over de rol van Thomas Jefferson in de *Northwest Ordinance* in dit tijdschrift : J. GEYSEN, “De Northwest Ordonnantie” *Jura Falconis*, 2015-16, 41-75.

¹⁹ R.G. KENNEDY, *Mr. Jefferson’s Lost Cause. Land, Farmers, Slavery, and the Louisiana Purchase*, Oxford, 2003.

²⁰ E.LUCE, “One nation divided. America’s white working poor have long been derided and disenfranchised in their own country as have their black counterparts. So why can’t they find common ground?” *Financial Times Weekend*, 16-17 July 2016.

kinderen raken er maar niet uit: “*We were far too old to settle an argument with a fist-fight, so we consulted Atticus. Our father said we were both right*”.²¹

4. Atticus Finch staat model voor de ideale advocaat: rechtschapen, competent²², sociaal bewogen²³, integer en moedig. Hij krijgt voor velen zelfs een heldenstatus. “*For a lawyer to emerge as a hero, the lawyer must be courageous, honest and compassionate. Atticus embodies each of these characteristics, and thus provides a powerful role model for lawyers.*”²⁴ Zowel binnen als buiten de rechtbank probeert hij correct te handelen. Zo valt het Jem op hoe sterk zijn vader en de aanklager verschillen in stijl bij het ondervragen van getuigen en verdachte. Tom Robinson wordt op brutale en kleinerende wijze (“*boy*”) door de aanklager aangepakt.²⁵ De ondervraging door Finch van Mayella en haar vader is, hoewel uiterst doeltreffend, steeds voorkomend. Mayella wordt er zelfs ongemakkelijk van en vreest voor de gek te worden gehouden wanneer zij voortdurend wordt aangesproken met “*ma’am*”. Rechter Taylor stelt haar gerust: “*That’s just Mr. Finch’s way [...] We’ve done business in this court for years and years, and Mr. Finch is always courteous to everybody. He’s not trying to mock you, he’s trying to be polite. That’s just his way*” (p.186). Atticus is geen ander mens buiten de rechtbank. Hij is een man uit een stuk. In alle omstandigheden geeft hij blijk van voorkomendheid en rechtschapenheid. Scout vat de houding van haar vader op treffende wijze samen: “*He’s the same in the court-room as he is on the public streets*” (p.203).²⁶

Atticus Finch gelooft in het recht en de rechtstaat. Hij gelooft ook dat een correcte procedure ertoe zal leiden dat gerechtigheid zal zegevieren. Hij besluit zijn pleidooi met deze krachtige geloofsverklaring:

“But there is one way in this country in which all men are created equal—there is one human institution that makes a pauper the equal of a Rockefeller, the stupid man the equal of an Einstein, and the ignorant man the equal of any college president. That institution, gentlemen, is a court. It can be the Supreme Court of the United States or the humblest J.P. court in the land, or this honourable court which you serve. Our courts have their faults, as does any human institution, but in this country our courts are the great levellers, and in our courts all men are created equal. I’m no idealist to believe firmly in the integrity of our courts and in the jury system—that is no ideal to me, it is a living, working reality. Gentlemen, a court is no better than each man of you sitting before me on this jury. A court is only as sound as its jury, and a jury is only as sound as the men who make it up. I am confident

²¹ *To Kill a Mockingbird*, p. 9.

²² Zoals door juffrouw Maudie wordt geïllustreerd: “hij kan een testament zo waterdicht maken dat niemand er een speld tussen kan krijgen” (*Spaar de spotvogel*, p. 124).

²³ Hij verleent ook rechtsbijstand aan wie het zich niet kan veroorloven. Wanneer een van zijn cliënten moet bekennen dat hij wellicht nooit het ereloon zal kunnen betalen, antwoordt Atticus: “*Let that be the least of your worries*” (p. 26).

²⁴ C.L. FOUNTAINE, “In the shadow of Atticus Finch: constructing a heroic Lawyer”, *Widener Law Journal*, 2003 (123) 165.

²⁵ Zo erg zelfs dat Dill het niet meer kan aanzien en wegloopt uit de rechtszaal: “*It ain’t right, somehow it ain’t right to do ’em that way. Hasn’t anybody got any business talkin’ that - it just makes me sick*” (p. 203)

²⁶ Zie daarover: TH. L. SHAFFER, “The Moral Theology of Atticus Finch” *University of Pittsburgh Law Review* 1981, 181-224: voor wie de advocatuur ook in deze tijd nood heeft aan “*a hero who knew how to see and tell the truth and whose sense of himself as a lawyer was not a compartment of his life but was the same sense he had of himself as a person*” (p. 223).

that you gentlemen will review without passion the evidence you have heard, come to a decision, and restore this defendant to his family. In the name of God, do your duty." (p.209-210).

5. Bij dit rolmodel van Atticus Finch worden door sommigen ook kanttekeningen geplaatst.²⁷ Was de integere Finch niet naïef te geloven in het lokale recht?²⁸ Had een competentere advocaat niet veel eerder zijn toevlucht genomen tot een federale jurisdictie? Had hij niet wat meer compassie kunnen tonen voor Mayella om haar los te weken uit de greep van haar vader zodat zij haar klacht zou intrekken?²⁹ Anderen maken een onderscheid tussen Atticus als advocaat en als mens. Zij wensen niet af te dingen aan de professionele en ethische kwaliteiten van de advocaat, maar richten hun pijlen op Atticus als burger. In hoofdzaak komt de kritiek erop neer dat, ofschoon hij het onrecht tegen de zwarte bevolking erkent, hij zich lijkt neer te leggen bij de *status quo* en niets onderneemt om de maatschappelijke verhoudingen te verbeteren.³⁰ Hij gruwt van de vooroordelen die hij vaststelt, maar aanvaardt tegelijkertijd de ongeschreven code van Maycomb County: blank en zwart leven gescheiden levens.³¹ Ook wordt hem als vader verweten de werkelijkheid voor zijn kinderen te verbloemen.³²

De discussie omtrent de modelfunctie van het hoofdpersonage is recent opgelaaid met de publicatie vorig jaar van *Go set a Watchman* van dezelfde auteur.³³ Dit boek speelt 20 jaar later en talrijke personages uit *Mockingbird* komen erin terug. We bevinden ons in de jaren 50 van de vorige eeuw met de

²⁷ J.J. OSBORN, "Atticus Finch – The End of Honor: A discussion of *To Kill an Mockingbird*", *University of San Francisco Law Review*, 1996, 1139- 1142: "Atticus is a willing participant in a ritual that he knows to be absurd" (p. 1141) ; S. LUBET, "Reconstructing Atticus Finch" *Michigan Law Review* 1999, 1339-1362 die de professionele houding van Atticus Finch ook onderzoekt vanuit de hypothese dat Tom Robinson schuldig is. Zie ook: J.L. ERNST, "Women in Litigation Literature. The exoneration of Mayella Ewell in *To Kill a Mockingbird*", *Akron Law Review* 2015, 1019-1053; I. HALPERIN, "Rape, Incest and Harper Lee's *To Kill a Mockingbird*", *Columbia J. Gender and Law*, 2008-09, 743-806.

²⁸ Verderop in het boek blijkt trouwens dat zijn vertrouwen in het lokale recht verre van optimaal is. Wanneer vader Ewell bij het belagen van de kinderen dood wordt aangetroffen met een keukenmes in de borst - een duidelijk geval van wettige zelfverdediging - en Finch vreest dat Jem mogelijk de dader is (terwijl dit overigens Boo Radley is), besluit hij uiteindelijk mee te gaan met de visie van de sheriff om het maar bij een ongeval te houden. Volgens C. DURST JOHNSON (*To Kill a Mockingbird: Threatening Boundaries*, New York, 1994) is dit geen teken van hypocrisie. Integendeel, met deze daad "Atticus secures his sainthood because he relinquishes hesitantly, his own codes – his own boundaries – and places the needs of the Other over his own" (cf. Chr. METRESS in *The Mississippi Quarterly*, 1195, p. 397).

²⁹ C.L. FOUNTAINE, "In the shadow of Atticus Finch: constructing a heroic Lawyer", *Widener Law Journal*, 2003 (123) 162.

³⁰ M. H. FREEDMAN, "Atticus Finch – Right and Wrong" *Alabama Law Review* 1994, 473-482: noch als politicus, hij is ten slotte een lokaal parlamentslid, noch als advocaat door bijvoorbeeld met Judge Taylor een einde te maken aan de segregatie in de rechtszaal.

³¹ K. HEMMERECHTS, "Voorwoord", *Spaar de spotvogel*, Amsterdam, 2010, 6.

³² Wanneer de kinderen bijvoorbeeld vragen of het waar is dat de Ku Klux Klan ook tegen katholieken geweld gebruikt, antwoordt hij laconiek "Never heard of any Catholics in Maycomb" (p. 150).

³³ *Go set a Watchman*, Londen, Arrow Books, 2015 vertaald in het Nederlands: *Ga heen, zet een wachter*, Amsterdam/Antwerpen, De Bezige Bij, 2015. Dit tweede boek van Harper Lee dat naar verluidt vóór het eerste zou zijn geschreven, verscheen niet zonder controversie vlak voor haar overlijden.

opkomst van de *civil rights movement*. De verteller is nu niet meer het kind Scout, maar de volwassen Jean Louise die een kritische kijk heeft op de wereld. Scout is na haar universiteitsstudies uitgeweken naar New York. Geregeld keert zij terug naar haar geboortestad. Ditmaal krijgt haar familiebezoek een confronterende wending. Het idyllisch beeld van het Maycomb van haar jeugd blijkt niet te kloppen. De opvattingen die veel van haar familieleden en vrienden erop nahouden dwingen haar dit beeld bij te stellen. Het blijkt dat Atticus Finch zelf ook problemen heeft met de *civil rights movement* die hem te snel gaat. Vader en dochter komen hierover ook tegenover elkaar te staan. Een en ander doet echter geen afbreuk aan het hiervoor geschetste beeld van Atticus Finch als model van de rechtschappen advocaat. Het beeld over hoe hij in de wereld staat is in beide boeken overigens consistent. Het boek leert ons enkel eens te meer dat mensen complexe wezens zijn en draagt bij tot een realistische en meer geschakeerde kijk op het personage. Ook in *Mockingbird* vertoonde het personage reeds schaduwzijden die nu door de ogen van de volwassen dochter enkel beter worden belicht.³⁴ Beide boeken vullen elkaar dus aan.³⁵

6. Wat *To Kill a Mockingbird* ons in ieder geval leert is dat een rechterlijke procedure enkel garanties biedt voor een rechtvaardige uitkomst indien een aantal basisvoorwaarden zijn vervuld. In zijn mooie bijdrage houdt Arie-Jan Kwak de rechtsgang tegen Tom Robinson tegen de meetlat van een eerlijk proces. Zo onderstelt een proces in de eerste plaats dat alle betrokkenen de procedure serieus nemen en bereid zijn met de uitkomst ervan te leven. Dit is niet het geval wanneer de uitslag bij voorbaat vaststaat zoals in de procedure voor de jury in Maycomb. Van een eerlijk proces kan evenmin sprake zijn wanneer de partijen niet als gelijkwaardig worden beschouwd. Ook dit is hier duidelijk het geval. Tom Robinson wordt door de blanke bevolking van Maycomb County niet gezien als een gelijkwaardig individu. Zijn proces is helemaal geen rechtszaak maar een ritueel vertoon van macht, een middel om het zwarte deel van de bevolking de blanke suprematie in te prenten.³⁶

7. In het boek is er ook een rechtersfiguur: *Judge Taylor*, een door de wol geverfde rechter; degelijk jurist, ‘casual’ in zijn aanpak (er mag in de rechtszaal gerookt worden), maar met een stevige grip op de rechtsgang:

“Rechter Taylor troonde op zijn stoel als een slaperige oude haai; voor hem, een stuk lager, zat zijn loodsmannetje, de griffier, druk te schrijven. Rechter Taylor zag eruit als de meeste

³⁴ A. MENDENHALL, “Children Once, Not Forever: Harper Lee’s *Go Set a Watchman* and *Growing Up*” *Indiana Law Journal Supplement*, 2015, 6-14: “Atticus truly is the man I always, at some level, suspected him to be: He could not transcend the evils of his time and place, but gave himself over to the principles of justice and law that were, in fact, timeless; that did, in fact, transcend the unavoidable limitations of his present moment” (p. 14).

³⁵ T. BOSTON, “Cracking the Code on Harper Lee. Atticus through *Watchman* and *Mockingbird*”, *Texas Bar Journal* 2015, 624-627: “Without knowing the full story contained in *Go Set a Watchman*, admirers of Harper Lee would never have gotten to know how her flawed father, as portrayed in the second book, had evolved into the flawless Atticus Finch of *Mockingbird*”.

³⁶ A.-J. KWAK, “Harper Lee: *To Kill a Mockingbird*. Legitimiteit door procedure”, *Fundamentele verhalen* (eds. C. Bouteligier en A. Elian) Den Haag, 2014, 250.

rechters die ik van mijn leven gezien had: een man met wit haar en een vriendelijke, licht blozend gezicht. Hij presideerde over zijn rechtbank op een verontrustende informele manier – soms legde hij zijn voeten op tafel en vaak maakte hij met zijn zakmes zijn nagels schoon. Tijdens lange hoorzittingen in vermogenszaken, vooral na het middageten, maakte hij de indruk dat hij zat te dutten, een indruk die hij voorgoed naar het land der fabelen vervees toen een advocaat eens opzettelijk een stapel boeken van tafel duwde in een vertwijfelde poging hem wakker te maken. Zonder zijn ogen open te doen, mompelde rechter Taylor: ‘Meneer Whitley, als u dat nog eens doet kost u dat honderd dollar’. Hij was een goed rechtsgeleerde en hoewel hij zijn taak niet al te serieus leek op te vatten had hij in werkelijkheid elke zaak die voorkwam stevig in de hand’.³⁷

Rechter Taylor is een modelrechter die de debatten leidt met de nodige soepelheid en voldoende ruimte geeft aan de partijen zonder hen nodeloos te interrumperen. Hij geniet het respect van de balie. Hij kent ook de rechtzoekenden door en door. In een hopeloos geschil tussen twee boerenfamilies dat al generaties woedt, geeft hij de partijen alle gelegenheid hun zeg te doen. Wanneer na 9 uur aan debatten iedereen is uitverteld, beslist hij de zaak gewoonweg niet-ontvankelijk te verklaren. Wanneer hem wordt gevraagd op welke grond, antwoordt hij zonder verpinken: ‘*champertous connivance*’ (p. 169)³⁸. Hij weet immers dat beide families in deze onoplosbare zaak voldoende genoegdoening krijgen wanneer zij tijdens een rechtszitting voor het publiek van hun dorpsgenoten hun zegje hebben kunnen doen. Rechter Taylor behoort ook tot de inwoners van Maycomb die zich bewust is van het onrecht tegen de zwarte bevolking. Het is ook niets voor niets dat hij Atticus Finch als advocaat aanwijst, terwijl normaal de jongste aanwinst van de balie zou worden aangesteld (p. 220). Hij beseft immers maar al te goed dat Tom Robinson enkel met de hulp van een raadsman van dit kaliber een kans maakt. Judge Taylor mag dan een uitstekende rechter zijn, dit biedt maar weinig soelaas wanneer de beslissing over schuld of onschuld genomen wordt door een jury.

8. Er is ook een aanklager: Horace Gilmer. Vaak worden procureurs in de literatuur nogal eenzijdig afgeschilderd. In vele literaire werken is hun drijfveer niet het handhaven van recht en gerechtigheid, maar het meedogenloos vervolgen van de beschuldigde. Hun personage is zelden de held van het verhaal. In sommige werken wordt er nog een schepje bovenop gedaan. Een goed voorbeeld hiervan is de figuur van ‘assistant district attorney’ Larry Kramer in Tom Wolfe’s *Bonfire of the Vanities* (1987). In dit boek wordt een satirische kijk gegeven op de strafvervolging tegen de achtergrond van de sociale, politieke en raciale tegenstellingen in New

³⁷ *Spaar de Spotvogel*, p. 215-216.

³⁸ *Champerty* is een leerstuk uit de *common law* dat ten einde roekeloze gedingen tegen te gaan, verbiedt dat een proces wordt ingesteld en gefinancierd door een derde tegen een percentage van de opbrengst. In de meeste staten van de VS geldt dit verbod niet meer (*contingency fee*). Zie over procesfinanciering door derden (*Third-Party Litigation Funding*) bij ons: S. SOBRIE, *Procederen qualitate qua*, Antwerpen, 2016, 159, nr. 165 e.v. en rechtsvergelijkend: W.H. van BOOM en J.L. LUITEN, “Procesfinanciering door derden”, *RMThemis* 2015, 188-199.

York.³⁹ Larry Kramer raakt volledig verblind door wat de mediatische zaak voor zijn carrière kan opleveren en heeft daarvoor alles veil. De Amerikaanse hoogleraar Mayer komt tot de conclusie dat procureurs in de literatuur, van in de Bijbel (o.m. de duivel in het boek *Job*), de antieken (o.m. de Furies in de Griekse tragedies) tot Javert in *Les Misérables*, Kirillovitsj in *De Gebroeders Karamazov* enz. louter worden neergezet als vervolgers: “*the literary template is cast for the prosecution function to be one of accusers rather than justice-seekers, pursuers rather than defenders, to be feared rather than favored*”.⁴⁰ Welnu ook hier is *To Kill a Mockingbird* interessant, al speelt het personage van Gilmer maar een nevenrol in het boek. Hier geen clichés over het personage van het openbaar ministerie, maar een interessanter en meer genuanceerd beeld. Gilmer is een uitstekende solicitor. Hij worstelt echter met een moreel probleem, nl. de vervolging van een onschuldige. Scout stelt die tweezijdigheid vast. Enerzijds vernemen wij dat Gilmer “*seemed to be procecuting almost reluctantly; witnesses had to be led by the nose as asses are, with few objections*”. Maar anderzijds staat hij voor zijn wettelijke opdracht die hij, zoals we weten, op meedogenloze wijze vervult. Verder wenst hij de zaak ook niet te verliezen (wellicht ook niet tegen een tegenstrever met de reputatie van Atticus Finch). Weerom merkt Scout attent op: “*Mr. Gilmer was doing his job, as Atticus was doing his*”. Ook hier geeft *To Kill a Mocking Bird* een meer interessante tekening van de figuur van de procureur.

9. Een jurist zal wellicht meer dan een modale lezer oog hebben voor deze aspecten. Dit geldt te meer voor sommige kleine details die anderen zouden ontgaan, maar die een jurist zullen aanspreken. Hierbij enkele voorbeelden van wat we zouden kunnen toeschrijven aan beroepsmissvorming.

Er zijn in het boek talrijke nevenpersonages. Zo is er de sterke figuur van Calpurnia, de zwarte kokkin van de familie Finch. Atticus is weduwnaar zodat de kinderen grotendeels door haar worden opgevoed. Zij blijkt goed vertrouwd met de inherente onzekerheid van de afloop van rechterlijke procedures. Wanneer een van haar vriendinnen vraagt waarom Atticus toch geen duidelijkere taal spreekt tegenover Tom over de slaagkansen, antwoordt ze dat haar vriendin duidelijk niets afweet van juridische zaken: “Het eerste wat je leert wanneer je bij een advocatenfamilie werkt, is dat je nooit ergens zeker van kan zijn. Meneer Finch kan niet zeggen dat iets zo is als hij niet zeker weet dat het zo is”⁴¹. Calpurnia spreekt met de zwarten het lokale slang, maar het merkwaardige is dat zij ook een voortreffelijk Engels beheerst. De kinderen vragen haar waar ze die rijke woordenschat heeft opgepikt. Calpurnia legt uit dat zij ook reeds werkte voor de grootvader van de kinderen en dat die haar ooit een boek had gegeven. Wat was dat boek? vraagt Scout. Het blijkt te gaan om *Blackstone’s Commentaries on the Laws of England* (1765) het invloedrijke ‘*book of authority*’ van Sir William Blackstone (1723-1780) waarin het Engelse recht op systematische werd uiteengezet en

³⁹ Zie over de (beperkte) waarde van dit boek voor *Law & Literature*: R. POSNER, “The Depiction of Law in *The Bonfire of the Vanities*”, *Yale Law Journal*, 1989, 1653-1661.

⁴⁰ G. MAYER, “Prosecutors in Books”, *Law & Literature*, vol. 19, (77) 82.

⁴¹ *Spaar de spotvogel*, p. 305-306.

Jura Falconis Jg. 53, 2016 – 2017, nr. 1

dat zowel omwille van zijn inhoud als zijn stijl wordt geroemd⁴². “*It is the greatest law-book we have ever had*”, aldus Lord Denning.⁴³ Calpurnia voegt eraan toe: “*Your granddady said Mr. Blackstone wrote fine English*” (p. 129). Welnu, dit zal niet-juristen weinig zeggen, maar voor ons is dat interessant. Het feit dat Amerika stevig geworteld is gebleven in de *common law*-traditie, zo ver van het moederland, heeft te maken met het feit dat de kolonisten en na de onafhankelijkheid de Amerikanen steeds konden terugvallen op hun *Blackstone*. Naar verluidt is Abraham Lincoln aan zijn rechtenstudies begonnen na het lezen van de *Commentaries*.

Wat verderop in het verhaal vernemen we dat er in het stadje een sticker campagne aan de gang was voor de NRA (National Recovery Agency). Dat was het door Franklin Roosevelt gecreëerde agentschap voor zijn *New Deal* als antwoord op de depressie van de jaren 30. Op een gegeven ogenblik is iedereen in de weer deze stickers te verwijderen van de winkelramen en auto's. Scout vraagt haar vader waarom die stickers nu ineens weg moeten. Atticus antwoordt dat de National Recovery Act dood is. Scout vraagt tekst en uitleg. “*I asked who killed it; he said nine old men*” (p. 255). Met deze negen oude mannen wordt natuurlijk verwezen naar de *Supreme Court* en de beslissing om de National Recovery Agency ongrondwettig te verklaren. Dit kadert in een belangrijke episode in de geschiedenis van het Amerikaanse Grondwettelijk Hof en de machtsstrijd tussen het Hof en de President die uiteindelijk in het voordeel van laatstgenoemde wordt beslecht (“*a switch in time that saved nine*”). Atticus heeft grote eerbied voor de grondwet en voor het Hof. In zijn kantoor hangt zelfs een foto met de negen rechters.⁴⁴ Zijn bewondering blijkt wel wat bekoeld na de uitspraak van het Hof in *Brown v Board of Education of Topeka* (1954).

10. De grote twistvraag van de *Law & Literature*-beweging is of de literatuur ook een bijdrage kan leveren tot de rechtsontwikkeling en kan dienen als een bron voor de kennis van recht.⁴⁵ Iemand als Richard Posner spreekt in dit verband van “*the great false hope of Law and Literature*”.⁴⁶ Welnu, ook voor deze discussie is het boek interessant. Al vele jaren woedt bij ons het debat over de zin of onzin van de juryrechtspraak. Een uitspraak door een assisenjury hoefde tot voor kort niet gemotiveerd te zijn. De stemuitslag over de schuldvraag was de enige grondslag voor de veroordeling. In 2009 werd

⁴² Zie bij R.C. VAN CAENEGEM, *Judges, Legislators and Professors*, Cambridge, 1987, 61 e.v.

⁴³ Lord DENNING, *What Next in the Law*, Londen, 1982, 13-18. Zijn grote faam als professor maakte dat Blackstone tot rechter werd benoemd. Hierover is Denning minder enthousiast: “*like many learned men, he was not a great judge. He was too technical*”. De wijze waarop hij door Denning in diens typische stijl, uitgeleide wordt gedaan wens ik de lezer niet te onthouden: “*He was not long on the Bench. He had studied too long and too much. He took no exercise. He hated it. He ate too much. He got fatter and fatter. He died at the age of fifty-seven*” (p. 18).

⁴⁴ *Go set a Watchman*, p. 240.

⁴⁵ Zie daarover in ons taalgebied o.m.: E. DIRIX, “Recht en Literatuur” *Limb. Rechtsleven* 2006, 1-28; J. GAKEER, *Recht op verhaal*, Amsterdam, 2000; A.M.P. GAKEER, *De waarde van het woord*, Arnhem, 1995; K. LEMMENS en F. OST (eds) *Recht en literatuur*, Brugge, 2007; *Fundamentele verhalen* (eds. C. Bouteligier en A. Elian) Den Haag, 2014.

⁴⁶ R. POSNER, “Law and Literature: a relation reargued”, *Virginia Law Review* 1986 (1351) 1360.

België hiervoor veroordeeld door het Hof te Straatsburg.⁴⁷ Volgens het Hof is met het oog op de uitleg van het verdict aan de beschuldigde maar ook aan de publieke opinie, noodzakelijk dat de overwegingen die de jury hebben overtuigd van de schuld of de onschuld van de beschuldigde, worden benadrukt en dat de concrete redenen worden vermeld waarom alle vragen positief of negatief werden beantwoord. Zonder deze motivering is het Hof van Cassatie evenmin in staat om zijn controle op een doeltreffende wijze uit te oefenen en bijvoorbeeld een ontoereikendheid of een tegenstrijdigheid in de motivering te ontdekken. Een grondige lectuur van *To Kill a Mockingbird* had ons hierop gewezen. De kinderen zijn na afloop van het proces erg aangeslagen. Zij geloofden immers rotsvast dat hun vader het recht zou doen zegevieren en dat een proces noodzakelijk de waarheid zou aan het licht brengen. Zij zien natuurlijk niet in dat een Tom Robinson voor een volledig blanke jury in Maycomb weinig kans maakte.⁴⁸ Hun kritiek betreft echter het procedé van de juryrechtspraak zelf waarbij enkel een “*reasonable doubt*” de verdachte van de galg kan redden in vergelijking met een beoordeling door professionele rechters. Ik vind, zo zegt Scout, dat de verdachte gerechtigd is op een “*shadow of a doubt*”. Neen, juryrechtspraak over schuld of onschuld vinden zij, anders dan hun vader, gewoon onbegrijpelijk. De kinderen worden het dan ook roerend eens: “*We ought to do away with juries*” (p. 224). Welnu, de lectuur van *To Kill a Mockingbird* en het oordeel van de kinderen dat zo treffend wordt verwoord, had een veroordeling door Straatsburg kunnen voorkomen.

⁴⁷ EHRM 13 januari 2009, *Taxquet t België*.

⁴⁸ Al worden zij wijzer tegen het einde van het boek wanneer Scout zegt “*Tom was a dead man the minute Mayella Ewell opened her mouth and screamed*” (p. 245).